

POSZLER GYÖRGY

A lehetetlen lehetősége

VILÁGIRODALOM-TÖRTÉNET A XXI. SZÁZADBAN

Valóban lehetővé tették a lehetetlent. Megcsinálták a megcsinálhatatlant. Megírták a világirodalom történetét – 2005-ben. Persze csoportmunkával. Egész szerzőgárdával. Egy főszerkesztővel (Pál József). Két főmunkatárssal (Fried István és Ritoók Zsigmond). Huszonnyolc szerzővel és a bibliográfiák két összeállítójával. Ezer oldalon és nyolc hatalmas fejezetben. Monumentális munka. Tartalmában szinte teljes. Könyvnek is szép. Feltétlenül méltatni kell. A vállalkozás és az eredmény iránti teljes tisztelettel. Másképpen nem szabad. Alaposan fel kell készülni rá. Másképpen méltatlan lenne.

Megcsinálták. De érdemes végiggondolni. Bárhova léptek, előttük történeti szakadék. Bárhova fordultak, előttük elméleti akna. A szakadékba pedig bele lehet esni. Az aknán pedig fel lehet robbanni. De meg kellett csinálni. Meg kellett írni. Szakadékokat átlépve. De tudni, hogy ott vannak, és milyen természetűek. Aknákat kikerülve. De tudni, hogy ott vannak, és milyen veszedelmesek. Csakhogy ezt az anyagot nem szabad elfelejteni. Csakhogy ezt az anyagot nemcsak ismerni kell, de tanítani is. Főként a megváltozott világképben és világhelyzetben. A humaniorák általános vereségszituációjában. Tanítani kell középiskolában és egyetemen. Magyar szakosoknak. Hogy a nemzeti irodalmat és kultúrát szélesebb összefüggésben lássák. Klasszikus és modern filológusoknak. Hogy a szűkebb szakmát átfogó folyamat részeként értsék.

De hol is vannak a szakadékok, amiket át kell lépni? Az aknák, amiket ki kell kerülni? Sorolom a legveszélyesebbeket. Van-e egyáltalán világirodalom? Valami átfogó, közös nevező, ami nyelvek, nemzetek, kultúrák irodalmát egyesíti vagy közel hozza? Ha van, mit is jelent? Mi a neve a közös nevezőnek? Mi a tartalma a közel hozásnak? Mit is mondtak erről a sokat idézett legnagyobbak? Johann Wolfgang Goethe, Babits Mihály, Szerb Antal, Erich Auerbach? És amit mondtak, elegendő? Mármint egy világirodalmi koncepció kialakításához?

Ha pedig elegendő, meg lehet-e írni ezek alapján a világirodalom történetét? Létezik még egyáltalán valamiféle történeti szemlélet? Aminek jegyében e tanítások megszülettek? Lehetséges még egyáltalán valaminő történetfilozófia? Ami magyarázhatja a történelemben végbement mozgások értelmét? Valamilyen logikát, amit az események követnek? Valamilyen irányt, amerre az események mutatnak. Van-e egyáltalán történelem, ami logikát és irányt mutat? Vagy amibe logika és irány belemagyarázható? Meg mi lehet egy ilyen esetleg megírható világirodalom-történet felépítése? Európa világirodalom-története vagy a többi nagy kultúráé is? Korszakok, régiók, stílusok, irányzatok világirodalom-története? Benne műveké és szerzőké a főszerep? Vagy az őket összekapcsoló szellemi áram-

latoké? Végül is világirodalom-történet, ami nemzetek és nyelvek irodalmában keresi az egészséges, szinkron folyamatokat? Vagy egyetemes irodalomtörténet, ami nemzetek és nyelvek irodalmában helyezi egymás mellé a diakron folyamatokat? És melyek az anyag kiválogatásának lehetséges szempontjai? Hol van és mi az a bizonyos kánon, ami következetesen vagy kevésbé következetesen szelektál? És – nyilván – egyszerre többféle kánon is érvényes lehet. Melyik kerül előtérbe? Pontosabban elválasztható a kánon és a divat? Megvalósulhat a tartós értékre való koncentráció?

Világirodalom: van vagy legyen?

Érdeemes végiggondolni: mit is tudunk a fogalomról. Már mint a világirodalom mibenlétéről. Természetesen Goethére kötelező hivatkozni. Bár – jól tudjuk – mögötte nincs – mármint általa írt – ilyenfajta mű. Nálunk Babitsot is emlegetni kell, meg Szerb Antalt. A műveket és a bennük rejlő elképzeléseket. Meg ott van Erich Auerbach sokat mondó dolgozata. Ennyi – nyilvánvalóan – elég lehet. Legalább a legfőbb gondok felvetéséhez. Csak röviden kellene áttekinteni.

Magától értetődően Goethe az állandó kiindulópont. De ne tagadjuk: csak néhány megjegyzést találunk. Alkalmoszerűen, beszélgetésbe szöve. Ráadásul éppen ebéd közben. Ami általában nem a legelmélyültebb bölcsélet születésének ideje. A keleti és a nyugati irodalmak valamiféle, lehetséges egységére utalva. Pontosán – remélem, jól emlékszem – egy frissen olvasott kínai regényről esik szó. A hűséges Eckermannal. Hogy a kínai regény hősei úgy gondolkodnak, érznek, cselekednek, mint az európai emberek. Minden értelmes náluk – mondja a halhatatlan. Polgári, nagy szenvedélytől és költői lendülettel mentes. Mint Richardsonnál vagy a *Hermann és Dorotheában*. Ebből adódik a nagy következtetés. Hogy a költészet az emberiség közkinccse. Ami mindenütt és minden időben, száz és száz emberben megnyilatkozik. És főképpen, hogy a nemzeti irodalom ezért már nem sokat számít. Szét kell nézni más nemzetek háza táján. Mert a világirodalom korszaka van soron. És siettetni kell ezt a korszakot. És rendkívül fontos. A felelevenítendő példa a klasszikus antikvitás. Nem lennének a klasszika Németországában, ha nem így lenne. Tehát a klasszikus antikvitás. Mert a régi görögök munkáikban a szép embert ábrázolták. Nem nehéz megérezni. A harmónia illúziója munkál itt. A „művészi korszak”, a klasszika korszakának megőrzése. Legalábbis a megőrzés vágya. A szépség és a harmónia megőrzése egy rút és diszharmonikus világban. És ebben, a szépség és harmónia megőrzésében jönne létre a világirodalom. A kínai, angol és német regény polgári világa. Középpontban a megőrzött vagy újjáteremtett emberi szépséggel. Inkább ideális nosztalgia, mint teoretikus koncepció. Hogy megindult volna a világ irodalmi kultúrájában egy ilyenfajta reális kölcsönhatás, amely közelebb hozhatja a szellemi régiókat, és kialakíthat egy korábban nem volt, kézzelfoghatóbb egységet, inkább későbbi beleérzés vagy belemagyarázás, mint korábbi megsejtés vagy elemzés. De ez nem változtat a tényen: egykori megközelítéseken túl – Goethe a fogalom megteremtője, legalábbis megnevezője.

Tudom: Babits mostanság nincs divatban. Nagyjából az ellenvetéseket is ismerem. Mégis úgy gondolom: világirodalom-koncepciója a legkidolgozhatóbb. Az amit *Az európai irodalom történetében* elméletileg vázol, és monumentális olvasónaplójában meg is ír. Mert olvasónaplóról érdemes beszélni. Nem irodalomtörténetről. Egy nagyon nagy költő és gondolkodó szubjektív feljegyzéséről, amely szuggesztív kidolgozásában szubjektív-

lírai világirodalom-konceptióvá kerekedik. Persze csak Európa irodalomtörténetéről van szó. És mindarról, ami Európa irodalomtörténetéből következik. Vagyis a Kelet irodalmáról mint Európa számára idegen kultúra irodalmáról nem. Ám az akkor már nagy irodalomná növekvő Észak-Amerika irodalmáról igen. De a latin amerikai irodalmak akkor még ki nem bontakozott csodájáról – természetesen – nem.

Sajátos görbét vázol. Goethe elképzelésével éppen ellentéteset. Ott (Goethénél) ugyanis az eredeti sokféleségből nő ki a világirodalom mint az eredeti sokféleséget meghaladó elsődleges egység. Itt (Babitsnál) ugyanis az eredeti egységből nő ki a világirodalom mint az eredeti egységet követő sokféleséget meghaladó, másodlagos egység. Vagyis ott kezdetben vannak a nemzeti irodalmak. Ezek sokféleségből lesz a világirodalom mint egység. Vagyis itt kezdetben van a világirodalom mint egység. Ennek egységből nőnek ki a nemzeti irodalmak mint sokféleség. Tehát ott a nemzeti irodalmak világirodalomná egyesülnek. Itt a világirodalom nemzeti irodalmakra bomlik. A tétel európai realitását nehéz tagadni. Kezdetben van a görög-latin irodalmi kultúra mint európai világirodalom. Ez bomlik a későközépkorban és a reneszánszban a nemzeti irodalmak európai sokféleségévé. Hogy az eredeti, egyszerű világirodalmi egység helyén létrejöhessen egy a sokféleséget magába olvasztó, másodlagos, bonyolult világirodalmi egység. Nem eredeti sokféleségből egység. De eredeti egységből sokféleség. Sokféleségből másodlagos egység. Nem nemzeti irodalmakból világirodalom. De eredeti világirodalomból nemzeti irodalmak. Nemzeti irodalmakból másodlagos világirodalom. Hogyan történik? Erről szól *Az európai irodalom története*. Az alapkérdés – nyilván – a kiválasztás. A világirodalom arisztokratikus fogalom – szól a szentencia. Csak a legnagyobbak tartoznak bele. (Emelkedetté válik a szöveg!) Akik kezet nyújtanak egymásnak. Határokon át és nemzetek felett. Ők hozzák létre az új vérkeringést. Az ideák, ideálok, stílusok egységét. A sokféleségen belül és a sokféleség fölött. Ehhez igazodik a könyv értékeszménye is. Világirodalmi rangú egy egyszeri mű, ha együtt halad a kor fő eszményeivel. Világirodalmi szintű egy nemzeti irodalom, ha megőrzi egyéni hangját a nagy zenekarban.

Van a gondolatmenetnek – akkor? – időszerű üzenete is. A német irodalomtörténetírás egyes tendenciáira, Josef Nadler koncepciójára válaszol. Nem törzsek és tájegységek irodalomtörténete. Hanem nemzeteké és Európáé. Ami (neki, akkor) a világot jelenti. Az, a törzseké és tájegységeké primitív egység. Klánok vér szerinti összetartozása és provinciák atomizáló részműveltsége. Ez, a nemzeteké és Európáé kulturális egység. Tradíciók szellem szerinti összetartozása és régiók integráló egész-műveltsége. Mindez része annak az újbarbárság elleni humanista tiltakozásnak, ami – a két háború között – Babits egész esszéművészetét és szerkesztői tevékenységét is jellemzi.

A világirodalom hajdani egységéhez, az egység későbbi felbomlásához, majdani esetleges újratemtéséhez kapcsolódik az egész irodalomtörténeti olvasónapló legszebb metaforája. A világirodalom madaráról szóló. Amelynek fészkei és gócai vannak. Ahol leszáll egy-egy pillanatra. „Bár dalának visszhangja” betölti az egész kultúrát. Athénról van szó. Meg Alexandriáról, Rómáról és sok egyébről is. Párizson és Londonon át egészen Weimarrig. A fészkek és gócok helyén túl – természetesen – az idejük is pontosan megjelölhető. Az európai világirodalom nagy virágkorai. Persze nem elméleti, hanem költői pontossággal megjelölve. Biztosan elveszett, de esetlegesen újratemethető egység szakrális helyszínei. E lírai koncepció történelmi csomópontjai. Történetük szubjektív, kvázi-irodalomtörté-

netté váló olvasónaplóban megírható. Objektív, tudományosan rendszerezett irodalom-történetben nem.

Szerb Antal mégis majdnem megírja. Tudományosan, de érett esszéformában. Rendszerezetten, de személyes fűtöttséggel. Azonban több szempontból is módosítja mesterét. Azt írja meg, amiről Babits beszélt. De másképpen. Végletekig visz tendenciákat. Konstruktívba kényszerít folyamatokat. Módosít műfaji minőségeket.

A végletekig viszi a szelekció tendenciáját. Hogy a világirodalom arisztokratikus fogalom. Amibe csak ama legnagyobbak tartoznak bele. Amikor úgy véli: az anyag valójában kicsi. Elfér egy jól szervezett házi könyvtárban. Nem tartozik bele csak a görög és a latin nyelvű irodalom. Értve rajta a klasszikus görögöt és latint. Persze a Biblia. Meg a latin leánynyelvek és a két nagy germán nyelv irodalma. Ezekhez csatlakoznak később a skandináv nyelvek és az orosz nyelv irodalma. Igaz, sokszor túllép az alapelven. Olykor tanáros pontossággal értekezik a nem legnagyobbakról is. A spengleri konstrukcióba kényszeríti a folyamatokat. A kultúrkörök jól ismert konstrukciójába. Helyenként a bizonyíthatatlan következtetésekkel együtt. Helyenként azonban csak utalások formájában. Valamelyes módszerességgel csak az aktuális, a „fausti” kultúra esetében. Stíluskorszakok szerint osztályoz. De azokon belül a nemzeti irodalmakat elemzi. Azaz a világirodalom-történetet valamelyest az egyetemes irodalomtörténettel ötvözi. A feldolgozás műfajában pedig visszafogja a vallomások-, erősíti a módszeres jelleget. Úgy vallomások, hogy a tudományos esszéhez közelít. Úgy módszeres, hogy megőrzi az olvasói élményt. És még valami. Az újbarbárság elleni humanista tiltakozás itt is jelen. Csak riadtabban. Már nem két háború között vagyunk. Hanem a második háborúban. Majdnem a közepén.

Nos, érdekes megjegyzést tesz Erich Auerbach, a *Mimézis* híres szerzője. A világirodalom filológiájáról szóló, nem sokat hivatkozott dolgozatában. Nagy változások koráról beszél. Amiből két tendencia nőhet ki. Egy tagolatlan, árnyalatokat eltüntető egység. Amely az egységben elnyeli a sokféleséget. Vagy egy túltagolt, az egységet eltüntető sokféleség. Amely a sokféleségben elnyeli az egységet. Mindkettő vagy bármelyik a világirodalom halála. Mert az éppen a kettő, egység és sokféleség feszültségében él. Ezért kell mihamarabb összegyűjteni a tradíció dokumentumait. Amíg még vagyunk néhányan, akik ismerjük az anyagot.

Ezt teszik a kötet szerzői. Összegyűjtik és feldolgozzák a tradíció, az egység és sokféleség dokumentumait. Mert ismerik az anyagot.

Világirodalom: megírható a történet?

Tegyük fel: valamilyen formában létezik világirodalom. És ebből következően világirodalom-történet. Ahogy Goethe sejtette; Babits gondolta; Szerb megírta; Auerbach óhajtott. De megírható-e újra a történet?

Van-e egyáltalán történelem? És ha igen, mit értünk rajta? Nyilván valamilyen folyamatot, ami tart valahova. Pontosabban: valahonnan valahova. Aminek valamilyen megvalósuló vagy megvalósulható értelme van. Értelméből következően törvényszerűségei, végső soron megismerhető törvényszerűségei is vannak. Amely értelem és törvényszerűségek belekódoltattak. Kívülről. Mondjuk az Isten vagy az abszolút eszme által. Vagy belülről. Magában a történelmi folyamatban keletkeztek. Ahogy az emberi tevékenység meg-

teremtette önmagát, az embert és történelmét. Vagy másképpen: a történelem megteremtette az emberi tevékenységet, a tevékenykedő embert.

Kívülről, az Isten által történő értelem- és törvényadásra gondolt Ágoston. A jó és a rossz, az üdvözülők és elbukók harcára. Amelyben az előbbiek győzelméből megszületik az Isten városa. Az utóbbiak győzelméből megszülethet a föld városa. Az Isten városa a beteljesülés, a földi város a hanyatlás. Kívülről, az abszolút eszme által történő értelem- és törvényadásra és belülről az emberi tevékenység által történő értelem és törvénybeteljesítésre, a kettő egységére gondolt Hegel. Amely egység végül is megteremti a történelemben az ész uralmát és a szubjektum szabadságát. Belülről, az emberi tevékenység által történő értelem- és törvényadásra gondolt Marx. És – növekvő leegyszerűsítésekkel – a marxista változatok egész sora. Amelyben a társadalmi formák fejlődése megteremti a tökéletes társadalmat. A kizsákmányolás teljes megszűnését, az ember teljes emancipációját.

Mindezek mögött, a kívülről vagy belülről történő értelem- és törvényadások mögött meghúzódik valami fontos mozzanat. A történelem értelme és törvényei mögött a történelmi fejlődés gondolata. Hogy a mozgás nem egyszerűen valahonnan valahova tart, hanem bonyolult magasabb minőségeket is hoz létre. A történelem halad. Közelebb jut az Isten városához. Az isteni világrend beteljesüléséhez. Az ész uralmához és a szubjektum szabadságához. Az abszolút eszme és az emberi tevékenység világrendjének beteljesüléséhez. A tökéletes társadalomhoz és az emberi emancipációhoz. A társadalmi formák világrendjének beteljesüléséhez.

Tehát úgy tűnik, a nagy történetfilozófiák mögött ott a fejlődés gondolata. Enélkül nincs történetfilozófia. (A fejlődés gondolata – persze – lehet a visszafejlődés gondolata is. De akkor már válság-történetfilozófiáról érdemes beszélni.) Vagyis a magasabb értékek megvalósításának lehetősége. Például teológikus változatban – ókor és középkor metszéspontján. Például evolucionista változatban – a XIX. század elején és delén. Csak ilyenfajta alapon lehet történetfilozófia. Ahogy csak ilyenfajta alapon lehet történelem is. Mármint a valahonnan valahova tartás, a bekódolt értelem és törvényszerűségek alapján. Enélkül esemény- és történéssor van. De történelem nincs. Tehát fejlődésgondolat nélkül nem lehet történetfilozófiát írni. Meg történetírást is nehezen.

És ebben rejlik a nagy gond. Ugyanis az irodalom nem fejlődik. A történetében végbemenő eseménysorok nem hoznak egyre magasabb értékeket létre. Pontosabban: kérdés, mit értünk irodalomon. Szerzők és művek történetét. Vagy az irodalmi élet történetét. Netán írók és olvasók szellemi viszonyát írott művek közvetítésével. Ahogy a hazai irodalomtörténet-írás nagyjaitól is tanultuk. Például Horváth Jánostól és Thienemann Tivartól. Mert írók és művek nem fejlődnek. De az olvasókhoz való viszonyuk és maguk az olvasók igen.

Szerzők és művek valóban nem fejlődnek. Nem egyre magasabb minőségűek és nem hoznak létre egyre magasabb minőségű műveket. Villon nem nagyobb költő Catullusnál, Baudelaire Villonnál, Eliot Baudelaire-nél. Csak „más”. A *Hamlet* nem tökéletesebb mű az *Oidipus*nál, a *Háború és béke* a *Hamlet*nél, a *Varázshegy* a *Háború és békénél*. Csak „más”. A nagy szerzők és művek önmagukat teremtik. Nem egymást folytatják. Koruk kihívásaira válaszolnak. A tradícióra is támaszkodva. Az innovációra is építve. Ám eddig az irodalom esztétikai értékéről volt szó. Nem az irodalomnak mint intézménynek a létéről. Mert az irodalmi élet valóban fejlődik. Tökéletesednek közvetítési módjai és közvetítő

eszközei. Közvetítési módjai – az élőlőztől, a hangos olvasáson át a néma olvasásig és messze tovább. Közvetítő eszközei a papirusz tekercestől, az írott könyvön át a nyomtatott könyvig és messze tovább. Gazdagodnak az irodalom különböző intézményei. Gyarapodik a közönsége. És differenciáltabb lesz az író és olvasó közötti szellemi viszony. Az író új művei fejleszthetik az olvasó befogadói képességeit. Az olvasó új igényei előhívhatják az író alkotói lehetőségeit. De most nem erről van szó. A kötet az irodalom, írók és művek-, nem az irodalmi élet, közegek és olvasók története.

És adódik még egy gond. A nagy történetértelmezések, történetfilozófiák, sőt, történeti munkák mögött nagy történeti „elbeszélések” vannak. Azok a bizonyos narratívák. Amelyek a történelem menetét, értelmét, törvényszerűségeit maguk is elemzik. Ezen túlmenően – ideológiákban megfogalmazódva – magát a történelmi cselekvést is befolyásolják. A nagy vallási elbeszélés. Az eredendő bűnről, a kegyelemről, a megváltásról, a kegyelem visszanyeréséről. A felvilágosodás nagy elbeszélése. Az ész fokozatos megvalósulásáról. Ami ellenállhatatlanul előre viszi a világot.

Velük, a nagy elbeszélésekkel- és bennük, a nagy elbeszélésekben lehetett történelmet és irodalomtörténetet írni. Történetfilozófiát és irodalomtörténet-elméletet alkotni. De – jól tudjuk – a nagy elbeszélések lefutottak. Ez lehet jó vagy nem jó. Ám most nem ez a kérdés. Hanem az, hogy nélkülük nem lehet. Vagy legalábbis vizsgálandó, hogy lehet-e. Elbeszélés nélküli, nagy narratívákat veszített állapotban nem tudni: a történés minnek a története. Goethe, Babits, Szerb koncepciója XIX. századi ihletés. Még akkor is, ha az első gondtalan illúziókkal, a második gondokon töprengve, a harmadik kétségektől gyötörve. Auerbach tudja, hogy mindez megváltozóban. Az anyag összegyűjtésére és megőrzésére szólít fel.

És megvan mindezek vetülete a szaktudományon belül is. A XX. század irodalomelméleti forradalmában. Próbáljuk meg végiggondolni. Eltűntek a nagy elbeszélésekhez kötött historicista „paradigmák”(?). Pozitivizmus, szellemtörténet, marxizmus. Az első többé-kevésbé feldolgozott tudománytörténet. A második többé-kevésbé feldolgozatlan tudománytörténet. A harmadikon az erőszakos feledés-feledtetés egyelőre nem oszlatott homálya. Pedig ezek alapján lehetett irodalomtörténetet írni. Mert történelmében vizionáltak a világot. Utánuk formalizmus, újkriticizmus, strukturalizmus, posztstrukturalizmus, dekonstrukció. Ahistoricista vagy nem historicista „paradigmák” (?). Helyenként megkíséreltek irodalomtörténet-elméleteket teremteni. De az ezeken az alapokon született irodalomtörténeteket még nem írták meg. Még sorolni lehetne dilemmákat. Ám, bizonyára, ennyi is elég.

Élesen summázva. Világirodalom-történetet nem biztos, hogy lehet írni. De világirodalom-történetet biztos, hogy kell írni.

A világirodalom szerkezete

A nem biztos, hogy lehet a tudományos megközelítés kemény megalapozottságára vonatkozik. Mert nehezen körvonalazhatók az alapelvek. Nem tudjuk, hogy van-e történelem. Tudjuk, hogy nincs nagy elbeszélés. Nem tudjuk, hogy nem historicista alapon írható-e irodalomtörténet. Tudjuk, hogy az irodalomban – szerzőkben, művekben – minőségi fejlődés nincs. Fontos dolgokat nem tudunk és tudunk. De az anyag megvan. „Csak” nagy gond, hogy miképpen rendszerezhető. Hogyan szólaltatható meg, hogy valamely módon

túlmutasson önmagán. De addig is – a meglévő anyagot – a tudáson és nem tudáson túl, tanítani kell. Mert különben elvész – nemzedékek emlékezetéből – maga az anyag is. Látuk már. Tanítani kell középiskolásoknak. Főképpen gimnazistáknak. Meg a felsőoktatásban. Magyar szakosoknak, klasszikus- és modern filológusoknak. Vagyis e monumentális – mennyiségében, szerkezetében, feldolgozásában is monumentális – kötetet meg kellett írni. Leváltva a majdnem fél évszázados egykori egyetemi jegyzetet. A négy kötetes, nyilvánvalóan túlideologizált pedagógiai feldolgozást.

A szerkezetet, a feldolgozás struktúráját valahogy meg kellett oldani. Jó, hogy az elméleti dilemmákat és műfaji előzményeket csak egy rövid, lényegre törő bevezető veti fel. Nem lenne érdemes részletesen taglalni, hogy egy létében és mibenlétében sok gondot jelentő diszciplína taglalása következik. Hiszen a kötet nem specialisták, kutatók, hanem tanulók, az anyagban tájékozódni akarók számára készült. Sokat tárgyal. De tudja, messze nem a teljességet. Hanem valaminő részleges teljességet. Úgy, ahogy innen, Európából látszik. Talán azt is érdemes hangsúlyozni: annak is – mármint Európának – a közepe tájáról, netán a keleti feléből. Nem európai irodalom. De mégis Európa a centrumban. Mert ez a mi világirodalmunk, kelet-közép-európaiak világirodalma. Máshonnan: kiélezve – mondjuk – Indiából vagy Kínából másként látszana. Mások lennének a világirodalom hangsúlyai. Látszik ez az európai vagy innen ihletett irodalom túlsúlyán is. Ahogy ide tagolódik Észak-Amerika angol nyelvű világirodalma. Ezen túl – nagyjából – csak az ókorban lép a feldolgozás. Egyiptomba, Indiába, Kínába, a Közel-Keletre, a zsidó irodalomba. És a legvégén, a „posztmodern” korban. Éppen abban, ami valójában nem posztmodern, és nem is európai ihletés. Latin-Amerika XX. századi epikai csodájára. Igaz, csak – a per sze gazdagabb – spanyol nyelvű változatra. A portugál nyelvű változat nélkül.

Tehát Európa világirodalma. Nemcsak Európa irodalmáé. De az Európán kívüli világ-irodalom egy részéé is. Ahogy Európa látja. Ahogy innen, a század- és ezredfordulón látszik. Az, ami innen egyetemes hagyománynak tűnik. Mert innen nézve fontosabb az *Iliász*, mint a *Mahábhárata*, az *Odüsszeia*, mint a *Rámájana*. A *Biblia*, mint a *Védák* és a *Korán*. De ez nem is lehet másként. És így kellett csinálni.

Vagyis az egész szerkezete pontosan olyan, amilyen lehet. Szinte úgy is fogalmazható: amilyennek lennie kell. Nem az összes kulturális régió irodalomtörténete. Ami egyrészt kezelhetetlen anyaggá dagadna. Másrészt a célt sem szolgálná. A pedagógiai céltől elszakadna. A tudományos céltől elmaradna. Egy kulturális régió, a nyugati irodalomtörténete. És még az, ami innen megragadható. Nagy kultúrtörténeti korszakok szerint tagol. Stílusok vagy irányzatok csak ott és annyira jelennek meg, ahol és amennyire segítségükkel értelmezni lehet. A nagy kultúrtörténeti korszakoknak alárendelten. Az antikvitásban és a középkorban stílári kategóriákkal, korstílussal, irányzattal operálni nehéz lenne. A helle-nisztikus, alexandriai rokokó legfeljebb sántító, retrospektív hasonlat. A középkorban irodalmi romanika nincs. A gótikus irodalom is csak félig értelmetlen metafora. A reneszánsz kultúrhistoriai fogalmának használata – természetesen – indokolt. Csak mintha időben valamelyest kitágult volna. Gondtalanul magába foglalja – például – az Erzsébet-kori angol drámát. Amelybe messzemenően belejátszhat a barokk is. Meg az egész francia nagy századot. Annak barokkos árnyalataival és klasszicista meghatározóival együtt. Persze a barokk és a klasszicizmus fogalmáról külön értekezik. De Shakespeare és Racine mégis csak ott van egészében a reneszánsz-fejezetben. Ahogy Tasso és Milton is. Igaz, az utóbbi

már a reneszánsz válságáról szólván. És még mindig a barokk. Fel-felbukkan persze. Külön alfejezetként. Az olasz költészetben, a spanyol aranykorban, a német XVIII. században. A rokokó is ott van. Külön fogalomértelmezésként és utalásokként a felvilágosodás-fejezetben. Nemigen érdemes folytatni. Itt a nagy reneszánsz-fejezetben, a manierizmustól a barokkig és a felvilágosodás-fejezetben a rokokónál válik a stílusirányzatok beépítése vagy be nem építése gonddá. De tudom, feloldhatatlan gonddá.

A korstílus szerinti korszakolás egyértelművé csak a romantikánál válik. Az első stílus, amivel bízást átfogható egy kor. Nem kell nála szélesebb kultúrhistoriái fogalmaknak alárendelni. Mint a reneszánsz és a felvilágosodás. És az utolsó stílus, amivel bízást átfogható egy kor. Nincs nála szélesebb kultúrhistoriái fogalom, aminek alá kellene vagy lehetne rendelni. Az utolsó nagy korstílus. Főfejezetté is válik. Vele és belőle évtizedek irodalmi jelenségei értelmezhetőek. Nemcsak az európai irodalmakban. De az észak-amerikai irodalomban is.

Ezután nehezebben értelmezhető fejezetek következnek. Az első félig stílárís, félig historiai fogalmakkal korszakol. A realizmustól a századfordulóig. Amiben a realizmus ugyan stílusorszakot jelöl. De a századforduló majdnem tisztán csak történeti fogalom. Világirodalom-történeti korszakhatár volta meglehetősen kérdéses. A nagy fejezet mindenestre magába foglalja, alfejezetté, alcímmé teszi a naturalizmust mint jól elkülöníthető irodalmi stílust. A szimbolizmust mint jól elkülöníthető irodalmi irányzatot.

És mélyen elgondolkodtató a XX. századi irodalom megjelölése és korszakolása a modern és posztmodern fogalmával. Nem tudni, nem is lehet egyébként sem tudni: kultúrhistoriai periódusról, irodalmi korstílusról vagy irodalmi irányzatról van-e szó. Nem tudok jobbat, de töprengék rajta. Világirodalmi korszak. Amiben megjelenik irányzatként a dada és a szürrealizmus. De ott van alkotói portréként Roger Martin du Gard és Ernest Hemingway. Műfaji variációként a modernista regény és a hermetikus költészet. Vagy világirodalmi korszak. Amiben megjelenik irányzatként az egzisztencializmus és az abszurd. De ott van alkotói portréként Friedrich Dürrenmatt és Jorge Luis Borges is. Műfaji variációként az „új színház” és az „új regény”. Vitathatatlan, a ma és a tegnap irodalomtörténeti értelmezése a legnehezebb. De van-e értelme a modernségnek mint korszakfogalomnak, ha Franz Kafka és Bertolt Brecht is belefér. Vagy Heinrich Mann és Ezra Pound is belefér. Vagy ott a kortárs, a posztmodern irodalom. Van ehhez köze Albert Camus-nek, Boris Paszternaknak és az egész latin-amerikai regénynek? Nem könnyű a válasz.

Még egyszer mondom. Jobbat nem tudnék e korszakolásnál. De mélyen elgondolko-dom rajta. El kellett menni a máig vagy a tegnap estéig. És valamilyen szerkezeti szempontot, rendező elvet kellett találni. Azt hiszem, maga a tárgy problematikus. Nem a megoldás. De valahogy meg kellett komponálni, és jobban nem lehetett. A stílusirányzat nem fog át mindent. A régebbi irodalomtörténetben nincs is ilyen egységes elv. A stílusirányzatok, irányzatok, iskolák csak később jelennek meg. Következetes végig vitelükkel sem lehetett volna minden tegnapi, mai irodalmi változat átfogható. Sok helyen és különböző okokból ott maradnak a lefedetlen területek.

Nem lehetett mást tenni. Csak korszakokat elkülöníteni. És annak alárendelni átfogó vagy kevésbé átfogó korstílusokat, irányzatokat, iskolákat műfajváltozatokat. Legfeljebb a kitűnő teoretikus-pedagógiai ötletet, a „tékát” lehetett volna gazdagítani. A szövegbe iktatott, fontos elméleti vagy történelmi fogalmak magyarázatát. Például a naturalizmussal,

szimbolizmussal, expresszionizmussal. És még lehetne folytatni a felsorolást. Vagy akár a modernségnek és a posztmodernnek a részletesebb magyarázatával. Talán árnyalta volna a képet. De az alaplilemmát nem oldotta volna meg. Mert az valójában megoldhatatlan. Egyelőre teoretikusan is megoldhatatlan. E végső soron oktatási célú összefoglalásban végképpen nem.

Világirodalom vagy egyetemes irodalom

Mindezek után valóban felteendő a kérdés. Világirodalom-történet vagy egyetemes irodalomtörténet. Amennyiben a világirodalom egységes folyamat. Nemzeti kultúrák és nemzeti nyelvek legnagyobb alkotásainak egymáshoz közelítő egysége – ahogyan ezt Goethétől tudjuk. Antidemokratikus-arisztokratikus fogalom. Szigorú kiválasztás alapján csak a legnagyobbak tartoznak bele. Akik határok és nemzetek felett kezet nyújtanak egymásnak – ahogyan ezt Babbitól tudjuk A legnagyobbak művei, amik egy jól szervezett házi könyvtárban elférnek – ahogyan ezt Szerb megírta. A világirodalom történetének megírása korszak- és stíluskorszakok rajzát követelné. Szinkron feldolgozásban. Benne az egymásnak kezet nyújtó nagyok értelmező portréinak megalkotásával. Ahol a hangsúly éppen a közössé vált vérkeringésre, ama bizonyos kezet nyújtás eszmetörténeti és költészettani tartalmára és mikéntjére esne. Messzemenően hasznosítva az összehasonlító irodalomtudomány szempontját és módszertanát.

Az egyetemes irodalomtörténet valami más. A nemzeti irodalmak, nyelvek, kultúrák története egymás mellé helyezve. Külön organizmusként megkomponálva. Lényegesen kisebb, kevésbé rigorózus szelekcióval. Amelynek értelmében a feldolgozásba nemcsak a nemzeti kultúrák feletti általános érték, hanem a nemzeti kultúrán belüli, helyi érték is bekerül. Nem az irodalmi kultúrák közötti vérkeringés, hanem az irodalmi kultúrákon belüli önmozgás a hangsúlyos. A párhuzamos jelenségek szinkron mozgása az egyedi jelenségek diakron mozgásává alakul. Ám e diakron, nemzeti irodalomtörténetek egymás mellé állítatnak. Ezért az olvasó olvashatja egybe a külön kultúrák külön vérkeringését. Állíthatja egymás mellé, egymással összefüggésbe, vízszintesbe a függőleges sorok egymásnak megfeleltethető részeit. De a feldolgozás ezt nem adja, csak sugallja. Nem a megírás külső, hanem az olvasás belső kompozíciójában.

Nos, a nagy kultúrtörténeti korszakokra való felosztás, a korszakolás alapvetően világirodalom-történeti jellegű. De a korszakok részletes kidolgozása az egyetemes irodalomtörténet felé tendál. Vagyis nyelvek és nemzetek irodalomtörténetét adja egymás mellett. Természetesen ilyenek az ókori keleti irodalmakról szóló fejezetek. Nem is lehet másként. Amolyan goethei és babitsi vérkeringésnek, szellemi kézfogásnak nincs nyoma. Ezért olyanok, amilyenek lehetnek. Később a görög és a római irodalom önmagában az akkor még – a később lehetséges értelemben – még nem is létező világirodalom. Csupán a hellenizmusban és a császárkorban merülhet fel a görög és a latin irodalom, meg netán a keleti irodalmak valaminő világirodalomszerű vérkeringése. Azután jön a Babbitól az eredendő világirodalom széteséseként értelmezett folyamat. Az egységes, középkori latinitás felbomlása. Külön fejezetekben a nemzeti nyelvű irodalmak megszületése és felnövekedése. Ami egyben egy régi, egyszerű egység halála, de egy új, bonyolult egység születése is. A nyelvi egység egységéből kinőhet a nyelvi sokféleség egysége. Például az izlandi irodalomtól a németig. Például az angol irodalomtól a franciáig. És még sokfelé tovább is. Ez

követetik nyomon a kötetben – a világirodalom-történet és az egyetemes irodalomtörténet egységében. Így a későbbi fejezetekben. Egészen a posztmodernig. A máig vagy a tegnapig.

Közben még egy bátortalan megjegyzés. A könyv csoportmunka. Alkotói közösség írta. Ez önmagában megjegyzésre sem méltó. Egyedül nem vállalkozhat rá senki. Hihetetlenül megnőtt az ismeretanyag. És mérhetetlenül differenciálódott a módszertani-elméleti háttéroidalom. Persze – leírtam többször – nem szakembereknek nyújtanak szakismereteket. Maga a műfaj, a világirodalomtörténet-írás sem arra való. De szakszerű összefoglalást nyújtanak. Nem specialistáknak, de érdeklődőknek. És a hangsúly itt az ismeretek szakszerű voltára esik. Az anyagot tekintve pedig ezt csak többen tehetik. Egymással párhuzamosan. Minden szerző a saját szakterületén. A szakterület pedig nemzeti irodalmat jelent. És azon belül esetleg korszakot. Ebből nem is lehet más. Csupán világirodalmi szempontok szerint vagy azok szerint is születő egyetemes irodalomtörténet. Egyetlen szerző egységes víziót adhatna. Szubjektív szempontokkal, egyéni értékrenddel, saját szelekcióval, különálló stílussal. A vízió egységének alárendelve a részletek szakszerűségét. Több szerző csak részvíziókat adhat. A részletek szakszerűségének alárendelve a víziók egységét. Ez objektívabb szempontokat is feltételez, általánosabb értékrendet, közösebb szelekciót, egységesítettebb stílust. És nem kétséges: a kötet szakmai-pedagógiai céljai csak az utóbbi lehetőséget vállalhatták. A szakszerűség legmagasabb szintjére törekedtek és hatalmas anyagbőségre. Tudták, az egyéni ízek, a szubjektív vízió, az egyszeri stílus fizeti meg az árát. De vállalniok kellett. Nemigen volt más választásuk. A döntést a mű színvonalára visszaigazolta.

Művek és szerzők irodalomtörténete. Valamelyes kitekintéssel az irodalmi élet történetére is. Ami önmagától a nemzeti irodalmak résztörténetévé tagolódik. Nem állhat össze ama nagyok szellemi kölcsönhatásává, amiről a világirodalom elméletének írói, legalábbis néhány nagy közülük beszél. Meg aztán mégiscsak dominál az európai szempont. A keleti-ázsiai irodalomtörténetek rajza – menet közben – elhalványodik.

És a kánon?

Az anyag tehát óriási. Akár világirodalom-történet, akár egyetemes irodalomtörténet lesz belőle, határozott szelekció kell. Persze más szempontok szerint. Az elsőben az egyetemes érdek, a szellemi vérkeringésben való részvétel lehet a kiindulópont. A másodikban a helyi érdek, a nemzeti irodalomban elnyert fontosság. Mindkettőben, bármilyen szelekcióban lényegessé válik a kánon. Van is róla a kitűnő „Téka”-sorozatban egy szűkszavú szócikk. De nem is ez a szócikk érdekes. Hanem az, hogy a nagy korszak-fejezetekben vagy a nemzeti irodalmak egy-egy vonulatát tárgyaló fejezetekben, irányzat- vagy stílusirányzat-fejezetekben milyen kiválasztás működik. És emögött netán milyen kánon érzékelhető.

Ez a XX. századig szinte nem jelent gondot. A hangsúlyok, értékszempontok itt évszázadok során kialakultak. Az ókorra nézve még nagyjából Alexandria körül. Később folyamatosan klasszicizálódott egy törzsanyag. Mármost a művészileg tartósan érvényes értékek értelmében. E klasszicizálódott, tartósan érvényes értékek kerültek be a kötet fejezeteibe. A XX. század tett mindent oly mérhetetlenül bonyolulttá. A viharos átalakulások. Politikailag és poétikailag is. Különösen a mi történelmi-földrajzi régióinkban. De másutt is. A többszörös fordulat. Az értékszempontok és értékelőjelek gyakori egymást váltása.

Ami – bizony – kihat a kánonra is. Hozzászámítva még a szakma többszöri forradalmát. A formális iskoláktól a dekonstrukciós irányzatokig.

Ebből fakad valami, lehet, sokféle bizonytalanság. Ahogy a mához közeledünk egyre jobban felerősödve. Bizonytalanság a szelekcióban, a kanonizálásban, a dekanonizálásban vagy talán a detronizálásban. Régebről is lehet említeni példát. De valóban nagyon keveset. Csak egyet említenék. Nem hiszem, hogy dekanonizáció lehetne. Inkább csak valahogy kimaradt. Szinte szégyellem mondani. Hogyan hiányoztat a francia nagy századból Mme de Lafayette? Hiszen főműve, a *Princesse de Cleves* mégiscsak valamiféle műfajteremtő remekmű. Már mint a szerelem és féltékenység elemző rajzában. A későbbi analitikus regény tekintetében.

A XX. században sűrűsödnek a problémák. Csak két csomópontot emelek ki. Az észak-amerikai irodalmat és az orosz.

Az amerikai irodalom vázlatos történetéből a kánonváltás mintha kiejtette volna vagy legalábbis leszűkítette volna a realista hagyományt. Nekem egy kicsit elszűkítettetre sikerült Hemingway portréja. Ott vannak – persze – de elhalványultak az egykori nagy olvasmányok. Például a megrendítő *Akiért a harang szól*. És főképpen a méltán mitikus figurává emelkedett Santiago. Az öreg halász. Akinek – egyszerű történet és egyszerű mítosz – élete nagy zsákmányát – falatról falatra – felfalták a cápák. És csak félénken és csendesesen kérdezem: hova lett Dreiser? Akárhogy kereselem, csak két felsorolásban találok. Pedig hát ott a nagyepikai balladává nőtt naturalista-realista remek vagy félremek, a mindenképpen emlékeztető *Amerikai tragédia*. A nagy álommal és nagy bukással, nagytökével és kisemberrel. És – például – a villamosságokhoz való elvezetés megrázó jelenetsorával. És Miller? Ő még felsorolásban sincs. Pedig hát csak összeszorult a torkunk, amikor a felhőkarcoló árnyékában eltörpülő kis ház kertkapujában megjelent az ügynök (Willy Loman, Timár József!). Hogy megkezdje búcsúmenetét a halál felé. Egész lényét lehúzó-összezsugorító vaskos bőrdíjveivel. Vagy elfeledtük Eddie Carbónét, az olasz kikötőmunkást? Ahogy végigélte triviális tragédiáját a híd alatt. Steinbecket már nem is kérdezem. Lenne még példa. De nem akarom a gondot túldimenzionálni.

Mélyen elgondolkodom az orosz irodalmon is. Nem is létezik a XX. században. Se a modern, se a posztmodern korában. Nos, persze, az elsöben, a modernség korában felbukkan Bulgakov. A másodikban, a posztmodern korában felbukkan Paszternak Nem bolygatom, mi köze lehet a posztmodernhez. Akár a költészetének, akár nagyregényének, a *Doktor Zsivagon*nak. Nem tudom, de talán nem is ez a legfontosabb. Hanem, hogy hova is lettek a többiek. Nem szeretnék félreértést. Nem Osztrovszkijt, Fagyjevet, Beket keresem. A vad világba, ahol az acélt edzik, nem kíváncszom. Az ifjú gárda soraiba sem. E kegyetlen mese furcsa érzelmi zűrzavarába. Ahogy nem szívesen sétálgatnék a volokalamszki országúton sem. Még agyon lövetne a kérlelhetetlen zászlóaljparancsnok. De Gorkijt keresem. Például az *Az éjjeli menedékhelyt*. A társadalom kivetettjeinek e megrázóan naturalista létdrámáját. Meg az alvilági önéletrajzot. A mezítlás-sors enciklopédiáját – a felejthetetlen emberi arcélekkel. És *Az Artamonovok*at is. A keleti, fél-polgári családregényt. Egy műforma legtávolabbi variánsát – Európa peremén. És maradhatnék Gorkijnál egy keveset. Meg ha már Majakovszkij csak egy név valamely felsorolásban, az orosz futuristák között – hova lett az elannyira tehetség, kalandos sorsú és tragikus végű Je-

szenyin? Talán érdemelt volna egy szót, ha bírálót, egykori mítoszokat oszlatót, ama bizonyos hangos, félig lázadó nemzedék. Jevtusenko, Rozsgyesztvenszkij, Voznyeszenszkij is?

És ha mátt itt tartok, még ide írok két nevet. Babel is elfelejtetett? Szomorú mosolya és tragikus ironiája, önironiája? Szemüveges arca, ama bizonyos halál felé vágató *Lovas-hadseregben*. Meg hát, bizony, Solohov. Nem az embertelen kolhozregényről beszélek. Amelyben minél jobbak-jellemzőbbek a részletek, annál kétségesebb-kegyetlenebb az egész. Még csak talán nem is Szokolov vöröskatona emberi sorsáról. Pedig talán egyszer újra meg kellene nézni azt is. Hanem a *Csendes Donra* gondolok. A kozákcsalád eposziva növekvő véres sorsára a kegyetlen történelemben. És a sorsot szövő őseréjű, archaikusan jelképi erejű folyóra. Aminek a partján Grigorij és Akszinya oly végzetesen egymásba szerettek. Amely úgy hömpölyög a történelem sodrában és úgy formálja hömpölygésében a történelem sodrát, mint Mark Twain Mississippije amott egy egészen másféle földrészen. És a történelem sorsában hömpölyögve – nem lehet a gondolattól szabadulni – várja a következő tragikus fordulatot. A majdan a nagy kanyarához érkező második magyar hadsereget. A hősi halottakat és a nem hősi áldozatokat is. Nem is folytatom. Ilyeneket, hogy Ajtmatov és Okudzava már nem is írok ide.

A kis részletkérdések mögött egy nagyobb egészkérdés. Szovjet irodalom volt: Hogyan volt lehetséges? Hogy primitivizáljam a Kantban fogant lukácsi kérdést. Talán megírandó téma lehetne. Persze elképzelhető, hogy nem itt. És az is elképzelhető, hogy csak nemzedékeket érdekl. Az utánunk jövőket már nemigen. Vagy a kánont kellene – valamelyest – módosítani. Nem tudom. Töprengjünk rajta egy keveset. Furcsa a korszak sorsa a hazai irodalomtörténetekben. Szerb Antal a háború alatt világirodalom-történetében megírta a vonatkozó fejezetet. Aztán a nehéz években kimaradt belőle. De ez már nem a kánon finom elméleti gondja. Inkább a politika durva beavatkozása.

Egyébként, hadd mondjam ki a végén, meghatottan teszem le a könyvet. Hát megcsinálták. Nemcsak megkísérelték a lehetetlent. Hanem lehetővé is tették a lehetetlent. Jobban nem is lehetett volna. Az elején teoretikus szakadékokról beszéltem. Átlépték a teoretikus szakadékokat. Az elején filozófiai aknákat is emlegettem. Kikerülték a filozófiai aknákat. Fel kellene sorolni a szerzőket. Mind a harmincat. Nagyon megérdemelnék. Csak talán formális lenne. Odateszem a kötetet a polcra. A legfontosabb kézikönyvek közé. Tudom, sokszor leemelem majd. Mert nélkülözhetetlen.

Sokat kötölözködtem? Soroltam a kétségeket. Kerestem a neveket. Valóban. De főképpen meghatottságomban tettem. Mert hát mégis megcsinálták. Felsoroltam néhány gondot. Hogy visszafogottabb lehessen. Ebben a kritikai műfajban – azt hiszem – majdnem kötelező. Mármost a visszafogottság.